

ANTE PAŽANIN

POJAM MUDROSTI U FILOZOFIJI JURJA KRIŽANIĆA

Poštovani drugarice i drugovi, kolegice i kolege

Čast mi je radost, što u ime Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, kao organizatora znanstvenog simpozija o ličnosti i djelu Jurja Križanića, mogu pozdraviti ovaj uvaženi skup. Posebno mi je drago što mogu pozdraviti rektora našega Sveučilišta prof. dra Ivana Supeka.

Simpozij o Križaniću zamislili smo kao početak sustavnog znanstvenog istraživanja političke misli u Hrvatskoj i uvrstili ga u program proslave 10-te obljetnice postojanja i djelovanja našeg Fakulteta, koju, kao radnu proslavu, i počinjemo ovim simpozijem. Jer, što je prirodnije nego da prvi fakultet političkih znanosti, ne samo na slavenskom jugu, nego prvi fakultet političkih znanosti na čitavom području onih jezika na kojima je napisana Križanićeva *Politika*, kao prvi naš kompendij političke mudrosti počne svoju proslavu simpozijem upravo o njoj i njenom autoru.

Kako vam je poznato, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu nastao je i razvijao se kao dijete našeg samoupravnog socijalizma. Osnovan je 1962. godine i to, kako rekoh, kao prvi fakultet političkih nauka ne samo u Jugoslaviji nego kao prvi sveučilišni studij političkih znanosti dostupan svim građanima u socijalističkim zemljama uopće. Nepostojanje i kasno osnivanje slobodnih visokoškolskih studija politike u socijalističkim zemljama tim je čudnije, kad se uzme u obzir da njihovi narodi imaju bogatu historiju političke misli. Možda je, međutim, to bio znak jednog shvaćanja, koje se negatorski odnosi prema prošlosti i koje zagovara razdvajanje prošlosti i budućnosti — shvaćanja, kojemu je već mladi Marx 1843. suprotstavio svoju misao o povezivanju prošlosti i budućnosti ovim riječima: »Naše geslo mora biti: reforma svijesti ne pomoću dogmi, nego pomoću analize mistične, samoj sebi nejasne svijesti, pojavljivala se ona religiozno ili politički. Tada će se pokazati, da svijet davno sanja o stvari, o kojoj on treba posjedovati samo svijest, da bi je zbiljski posjedovao. Pokazat će se, da nije riječ o velikoj misaonoj crti između prošlosti i budućnosti, nego o izvršavanju misli prošlosti. Konačno će se pokazati, da čovječanstvo ne započinje nikakav novi nego da svijesno izvodi svoj stari posao« (K. Marx Werke I, Cotta Verlag Stuttgart, 1962., S. 450 Rani radovi, Zagreb 1953, str. 40).

Te se Marxsove misli odnose na »reformu svijesti«, dakle, na izgradnju, na formiranje i reformiranje svijesti »ne pomoću dogmi nego po-

moću analize« svijesti, tj. pomoću interpretacije, deskripcije i razjašnjenja čovjekova vlastita djelovanja, bilo da se ono očituje u »religioznom ili političkom«, filozofskom, ekonomskom, pravnom ili umjetničkom obliku.

Iako nisam križanićolog, dopustite mi da na primjeru jednog jedinog ali temeljnog Križanićeva pojma, pokušam pokazati da se ni u Križanićevu djelu ne radi o nekoj »misaonoj crti« koja bi odvajala prošlost od budućnosti, nego »o izvršavanju misli prošlosti«, te da mi danas, kada se obraćamo njegovu djelu, ne započinjemo nikakav apsolutno novi nego da osvještavamo »svoj stari posao«, naime posao koji je stariji ne samo od nas, nego i od Križanića, pa i njegovih učitelja. Samo je na taj način moguć kontinuitet i napredak, kako u povijesti uopće, tako i u povijesti mišljenja i znanosti posebno. A to znači, da je samo tada moguće i naučiti nešto od povijesti, pa makar mi i ne bili tako veliki poklonici one historia magistra vitae est kao što je bio naš Georgius Krisanich. Da u misaonoj povijesti evropskog ljudstva postoji kontinuitet i napredak, pokušat ću, kako rekoh, pokazati na jednom pojmu, naime, na pojmu mudrosti u Križanićevoj filozofiji. U dosadašnjim istraživanjima Križanićeva djela dokazano je da Križanićev pojam filozofije potječe iz tomističko-skolastičke tradicije, te da taj pojam ima patrističku »augustinovsku misao i rusku filozofsku dušu«, kako reče jedan od interpreta (I. Golub: Pojam filozofije u Jurja Križanića, Bogoslovska smotra 1967/37, str. 475). Ono što u dosadašnjoj literaturi o Križaniću ne vidim da je pokazano, to je utjecaj grčke klasične filozofije, prije svega Aristotelove filozofije, na Križanića i na njegovo shvaćanje filozofije. Međutim, kada se čita Križanićeva *Politika*, posebno poglavlje »o mudrosti, znanju i filozofiji«, onda se na svakoj stranici prepoznaje Aristotelov utjecaj, pa i neki izrazi i direktna izvođenja. Možda će netko reći, pa to je upravo ono što Križanić duguje aristotelizmu tomističko-skolastičke tradicije i ostalim spomenutim utjecajima. Moje pitanje glasi: da li Križanić svoj pojam mudrosti i filozofije duguje samo aristotelizmu, Augustinovu patrističkom platonizmu i »ruskoj filozofskoj duši«? ili su njegovi izvori dublji? Jer, iako aristotelizam nije isto što i Aristotel, a platonizam isto što i Platon, aristotelizam i platonizam se ipak i baš zato ne mogu poistovjetiti nego ni razumjeti bez originalnog Platona i Aristotela. Konzekventno mišljeno, bez razumijevanja Platona i Aristotela ne mogu se razumjeti ne samo patristički platonizam i sredjno-vjekovni skolastički aristotelizam, nego ni kasniji autori koji su se na njima školovali i obrazovali. Posebno to važi za mislioce, u čijim se tekstovima doslovno prepoznaju misli i riječi samog Aristotela, kao što je slučaj u našega Križanića. Kao primjer uzeli smo pojam mudrosti. Križanić ga ovako definira: »Mudročću se zove znanje o najvažnijim i najvišim stvarima. Naime, o Bogu, o nebu, o svijetu, o ljudskim običajima, o političkom uređenju i sveukupnim velikim, plemenitim, izvanredno važnim i nužnim stvarima« (Juraj Križanić: *Politika*, Moskva 1965, str. 104).

Grčka riječ sophia (mudrost, sveznanje) značila je doista raznovrsno znanje o najvažnijim stvarima, tj. svaki pravi uvid u vezu stvari i zadatke života. Poznato je, da su čuvenih sedam mudraca bili državnici, zakonodavci, suci, pjesnici i mislioci, dakle, oni koji su prije svega znali savjeto-

vati u najvažnijim pitanjima praktičnog života. O samoj filozofiji Križanić pak kaže: »Filozofija ili mudroljublje je grčka i našem jeziku nepodesna riječ: a pravilno se naški može nazvati nastojanje i težnja za mudrošću, a filozofom (se može nazvati) mudrostniy Raczitely«, tj. onaj koji nastoji oko mudrosti (ibidem).

Platon je već oštro lučio onoga koji nastoji oko mudrosti (philosphosa, mudroljupca) ne samo od mudraca (sophosa) nego i od mudrijaša (sophistes). Aristotel je u svojoj *Metafizici* pokazao u čemu se sastoji mudrost kao sveznanje. Što zapravo znači taj izraz »sveznanje« u Aristotela, odnosno »znanje o najvažnijim i najvišim stvarima« u Križanića, po čemu je mudrac mudar, a filozof onaj koji teži za mudrošću? Križanić poput Sokrata i Aristotela kaže: »Philosophus et nihil scit, et omnia scit.« (ibidem, str. 106). U kojem pak smislu filozof ne zna ništa, odnosno zna sve, pa i svoje neznanje? Je li u tom sveznanju riječ o znanju o pojedinačnim stvarima, pa i »najvažnijim i najvišim stvarima« kao pojedinačnim stvarima i bićima u smislu svakidašnjega znanja, ili o nečem sasvim drugom, što nadilazi svakidašnje znanje i sva pojedinačna bića, pa i najviše biće kao njihova bit i bitak. Bitak za Aristotela kao Grka, kako je poznato, nije nikakvo biće, nego ona cjelina u kojoj bića jesu bića, po kojoj stvari postoje i jesu ono što jesu, a koja ni tada kada Grk tu cjelinu naziva theion ne znači boga kao osobu i pojedinačno biće, nego ono božansko i cjelinu uređenosti kosmosa u smislu bitka. Tek je u kršćanskoj filozofiji kao ontoteologiji bog poprimio značenje i bitka i najvišeg bića.

Naš Križanić — Croata Obarhiensis Nobilis — daje svojem pojmu filozofije naravno to kršćansko značenje. U teškoće kršćanske onto-teološke filozofije ovdje, dakako, ne možemo ulaziti. Nama je, prije svega, stalo do toga, da ukažemo na ono poimanje mudrosti i filozofije koje kao tipično grčko shvaćanje filozofije istine, bitka i kozmosa prethodi kako novovjekovnom određenju znanja, življenja i djelovanja, tako i srednjovjekovnoj onto-teološkoj interpretaciji boga, svijeta i čovjeka, jer to grčko poimanje kao takvo može i nama danas pomoći kako u izgradnji naših vlastitih spoznaja i nazora na svijet i život, tako i na pravedno vrednovanje svih kasnijih pokušaja dohvaćanja istine, tj. svih pokušaja razumijevanja čovjeka, njegova svijeta, bitka i kozmosa, bilo da su se ti pokušaji odvijali u bližoj ili daljoj vezi s izvornim grčkim shvaćanjem. To je tim važnije, ukoliko između prošlih, sadašnjih i budućih shvaćanja ne pravimo takvu »crtu«, koja tako odvaja i razdvaja prošlost, sadašnjost i budućnost, da se ne vidi da je uza sve razlikovanje prošlosti i budućnosti u sadašnjem djelovanju zapravo riječ »o izvršavanju misli prošlosti«, kako reče Marx, i to prošlosti koja seže do prvih početaka filozofskog mišljenja i istinskog ljudstva, a ne do profeta ove ili one objave.

Križanićev zaključak o mudrosti, filozofiji i čovjeku ne samo da podsjeća na Aristotela, nego izgleda kao da Križanić u njemu parafrazira početak Aristotelove *Metafizike*, čija prva rečenica, kako je poznato, glasi: »Svi ljudi po prirodi teže za znanjem«, dakle, svi ljudi po svojoj prirodi ili biti su filozofi. U tom zaključku, kako ćemo odmah vidjeti, najbolje dolazi do izražaja i sličnost u Križanićevu i Aristotelovu određenju filozofije. Poznato je Aristotelovo određenje prve filozofije kao epistémē ton proton arhon kai aition theoretiké (kao teoretske znanosti, odnosno spoz-

naje prvih principa i uzroka). Aristotel prvi razlikuje uzroke od počela (stoiheion) i uvodi učenje o 4 vrste prvih uzroka (materijalni, formalni, tvorni i svršni) bez kojih uopće nema bića, i to, niti prirodnih niti umjetnih bića ili stvari. U spomenutom zaključku Križanić ponavlja između ostalog i te uzroke: »Iz svega, što do sada bijaše rečeno, proizlazi: da filozofirati ili mudrovati nije ništa drugo nego o uzrocima sviju stvari razmišljati i razjašnjavati: iz čega je, od čega je, kojim likom i čemu biva ovo ili ono. Svaki razuman muž mora biti filozof u onim stvarima koje na njega spadaju: napose (to mora biti) političar ili svaki nosilac vlasti. Nosilac vlasti zaista mora spoznati mnoge i premnoge uzroke stvari, ako želi o stvarima pravo suditi. Nitko pak ne sudi pravo o nekoj stvari ako ne zna iz kojeg korijena ili vrha ona izvire, odnosno iz čega je, od čega, kako i zašto stvorena« (ibidem, str. 105—106).

Filozofija za Križanića zaista nije bila nikakva kabinetska znanost, a on je najmanje bio kabinetski znanstvenik. Jer, kako sam reče, »svaki razuman muž mora biti filozof u onim stvarima koje na njega spadaju: napose to mora biti političar«. Iz svega proizlazi, da mudrost za Križanića nije kabinetska niti pak metafizička teorija, nego je to prudentia kao čovjekovo promišljanje »stvari koje na njega spadaju«, tj. kao stjecanje uvida u najteže stvari i zadatke vlastitog života, kako osobnoga, tako narodnoga. Otuda je mudrost kao prudentia promišljanje zadataka praktičnoga života, a prije svega političkoga života. To je ono što u Križanićevu djelu povezuje Aristotelovu praktičnu znanost, latinsku prudentia i slavensko umno djelovanje kao na znanju utemeljeno djelovanje i vrlinu. U tom smislu valja razumjeti i Križanićevu misao da »Rusi nisu filozofi riječima nego djelima«, jer u izrazu »filozofi djelima« Križanić misli sve one koji teže da svoje djelovanje utemelje na znanju i mudrosti, a pod Rusima misli sve Slavene. Križanićevo panslavenstvo, međutim, nije usmjereno protiv neslavenskih naroda kao što njegovo katoličanstvo nije upereno protiv pravoslavlja i kao što njegovo kršćansko obrazovanje i shvaćanje svijeta ne isključuje direktne utjecaje antičkih grčkih mislilaca na njega.

Ma koliko se tim našim proširenjem duhovnog horizonta, u kojem se radala i kretala nemirna Križanićeva misao, još više otežava već ionako dovoljno težak posao znanstvenog istraživanja Križanićeva djela, čini se da je u interesu cjelovitosti i istinitosti kako samog tog djela, tako i našeg bavljenja njime, da se ono istraži i izrazi u svim svojim aspektima. Dakako, tu se postavlja pitanje, kako raznolikost i kompleksnost Križanićeve misli, njene razne izvore, strane, tendencije, pa otuda i neke protivurječnosti, razumjeti i prikazati u njenoj originalnosti i samostalnosti. Raznovrsnost izvora i pokušaj ujedinjavanja različitih nazora ne mora voditi u elekticizam, ali može, ako se prodre do njihovih pravih temelja, pomoći da vlastite spoznaje i djelovanje gradimo na rezultatima prethodnih generacija. Otuda, iako je teško ujediniti već samog Platona i Aristotela, a pogotovo njih i njihove kasnije kršćanske varijante, svako se vrijeme može i na jednim i na drugima inspirirati a da pri tome ne izgubi svoju vlastitost. Čovječanstvo doista ne počinje svoj posao uvijek nanovo i ispočetka, nego u novom ono zapravo izvodi svoj stari posao, postajući na taj način spona između prošlosti i budućnosti — što više, po-

kretačka snaga daljeg razvitka i ozbiljenja ljudstva beskonačnih zadataka.

Križanićev život i djelo usko su vezani s njegovim vremenom i narodom i onda, kada ih napušta, bilo vremenski u prošlosti, bilo prostorno u daleke predjele Sibirijske ili bliski Rim. Njegov specifični katolicizam i njegov svojevrsni panslavizam mogu se otuda razumjeti samo iz povezanosti i zabrinutosti za sudbinu kako vlastitog naroda tako i za kulturni napredak čovječanstva i ravnopravnost ne samo slavenskih nego svih naroda.

Zbog toga, naše današnje bavljenje Križanićem ima prvenstveno smisla utoliko, ukoliko je njegovo djelo bilo i ostalo spona u ozbiljenju ljudstva beskonačnih zadataka. Kako se iz grčkog razumijevanja filozofije i mudrosti može razabrati, tu nije najvažnije kvantitativno nagomilavanje činjenica i znanje u pojedinačno-znanstvenom i enciklopedijsko-sumativnom značenju, nego bavljenje Križanićem prvenstveno ima svoga smisla tada, ako nam njegovo djelo u svojoj povijesnoj uvjetovanosti pruža i ono što povezuje i osmišljava grčki svjetsko-povijesni početak i naš današnji trenutak, koji ne samo da se ne smije odvijati ispod razine toga početka, nego ga mora preuzeti i dalje razviti u skladu sa zahtjevima i mogućnostima suvremene svjetske povijesti, ukoliko uopće pretendira da bude ozbiljenje ljudskog samobitka, slobode, jednakosti i ravnopravnosti ljudi i naroda.

Veličinu Križanićeve genija potvrđuje i činjenica da on — »kapelan i plemić hrvatski, prvi promicatelj slavenskog jedinstva«, koji je »vjernost ideji platio 15-to godišnjim izgnanstvom u Sibiru«, kako stoji na njegovoj spomenploči u Varšavi — kao jedinu želju prije svog definitivnog napuštanja Rusije ima da mladom caru i njegovim bojarima prevede Aristotelovu *Politiku*. Taj odnos Križanića prema mladom caru podsjeća na odnos Aristotela prema mladom Aleksandru Makedonskom. I kao što Aristotel Aleksandru nije savjetovao osvajanja i stvaranje velikog svjetskog carstva, nego razvitak slobodnih grčkih polisa, čini se, da je i Križanić prijevodom Aristotelove *Politike* nešto slično htio savjetovati ruskom caru, prije svega za slavenske narode. Iako do prijevoda, kako se čini, nije došlo, činjenica je da Križanić kao uzor za rješenje političkih pitanja i odnosa među ljudima i narodima ne predlaže niti makijavelizam niti mehanicizam novovjekovne političke teorije, nego za uzor uzima antičku političku misao. On ne predlaže da prevede niti Machiavellijeva *Vladara* niti Hobbesova *Leviathana* nego upravo Aristotelovu *Politiku*. Istina, naslov jednog dijela Križanićeve *Zbornika o politici* glasi: »Razgovori ob wladatelistwu«, dakle tipično novovjekovno shvaćanje politike kao vladanja i držanja građana na uzdi, pa se i u tome Križanić pokazuje pravim Hrvatom — Hrvatom, koji dijelom prkosi postojećem svijetu iz proste svoje glavosti, dijelom daje dostojanstven otpor svome vremenu iz tradicionalnosti vlastitog i općeljudskog opstanka, a dijelom progresistički nastoji stići najnaprednije narode i ići u korak sa svojim vremenom ili mu čak prednjačiti. U kojem je pak smislu Križanić izraz svojeg vremena, a u kojem on predstavlja otpor pojedinim tendencijama toga vremena, bilo da ide natrag u antiku, bilo da mu prednjači, to prekoračuje moje intencije i mogućnosti, a o tome će vam i na današnjem simpoziju govoriti

poznavaoci Križanićeva osebujnog opusa u njegovoj raznolikoj problematici — od gospodarske, političke i geopolitičke preko glazbene i filološke do teološke, povijesne i filozofske problematike. Pri tome će se vidjeti što i mi još danas od našega Križanića možemo naučiti i što iz njegova djela kao prvog politološkog djela u nas možemo uključiti u našu suvremenu hrvatsku, jugoslavensku i svjetsku političku misao.

Uvodno sam spomenuo da je Fakultet političkih nauka u nas osnovan tek prije deset godina. Suvišno bi bilo isticati zadaće i teškoće pred kojima smo se našli pri izgradnji kako Fakulteta tako i novih politoloških disciplina i stručnjaka. Rastom fakulteta, razvitkom i afirmacijom političkih znanosti i suvremene političke misli širio se i program naše nastavne i znanstveno-istraživačke djelatnosti — od izdavanja časopisa *Politička misao*, organiziranja post-diplomskog studija, osnivanja Odjela, sada Instituta za političke znanosti, novinarstvo i javno mnijenje, preko više veoma uspješnih znanstvenih savjetovanja i simpozija do organiziranja posebne biblioteke *Politička misao* u čiji smo program uključili i objavljivanje Križanićeve *Politike* i zbornika radova s ovoga simpozija. Dakako, mnoge od tih djelatnosti nismo obavili sami. Smisao sveučilišne i interfakultetske znanstvene suradnje dolazi i u tome do izražaja. Kao što je ovaj simpozij bilo moguće organizirati i na radost svih nas održati samo uz pomoć i svesrdnu suradnju svih onih koji se i u nas bave Križanićevim djelom, bilo na razini općeg interesa, bilo iz profesionalnog politološkog aspekta, tako želimo da i kritičko izdanje Križanićeva opusa bude djelo naših najboljih poznavalaca Križanića.

Ugodna mi je dužnost da se u ime Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu zahvalim za dosadašnju suradnju oko Križanića, posebno profesorima Badaliću, Šidaku, Golubu i Paviću kao i svima onima koji su omogućili održavanje i uspjeh ovoga simpozija.